TÜRÜK
Uluslararası Dil, Edebiyat
ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi
2018, Yıl:6, Sayı:12
Geliş Tarihi: 15.01.2018
Kabul Tarihi: 22.03.2018
Sayfa:352-363 *ISSN: 2147-8872*

BASAT'IN TEPEGÖZ'Ü ÖLDÜRDÜĞÜ BOYDA RİTÜEL BİR İNSAN KURBANI VAR MIDIR?

Hasan Savaş*

ÖZET

Hemen hemen tüm dinsel inançların temel uygulamalarından birisi olarak karşımıza çıkan kurban, genel manasıyla Tanrı'ya yakınlaşmak için kesilen hayvan anlamına gelir. Kanlı ve kansız olmak üzere iki ana uygulama şeklinde icra edilen kurban ritüeli, genel olarak tüm dinlerin en temel uygulamalarından birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Türklerin de tarih boyunca kutsal saydıkları her nesneye sundukları kurban, temel dinî uygulamalardan birisi olmakla birlikte ekseriyetle çeşitlilik arz etmektedir. Oğuz Türklerinin eşsiz eserlerinden birisi olarak karşımıza çıkan Dede Korkut anlatmalarında da kurban uygulamalarının izlerine rastlamak mümkündür. Peki, bu uygulamalar arasında insan kurbanı olgusunun izleri de görülmekte midir? Basat'ın Tepegöz'ü öldürdüğü anlatmada ritüel bir insan kurbanı var mıdır? Bu makalede, insan kurbanı ile ilgili soruların yanıtı tafsilatlı bir şekilde aranacaktır. İnsan kurbanı ile ilgili antropolojik düşünceler ve tarihsel seyirler bağlam olarak ele alınarak Türklerde insan kurbanı olgusunun olup olmadığı, araştırmacıların karşıt düşünceleriyle birlikte verilmeye çalışılacaktır. Bu genel değerlendirmelerden sonra da Oğuz Türklerine ait Dede Korkut anlatmalarında insan kurbanının izleri aranacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kurban, İnsan Kurbanı, Dede Korkut, Basat, Tepegöz.

* Doktora Öğrencisi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili Ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, **https://orcid.org/0000-0003-2145-6034,** hasansavass42@gmail.com

IS THERE A SACRIFICE OF HUMAN AS A RITUEL ON THE NARRATION IN WHICH BASAT MURDERS TEPEGÖZ?

ABSTRACT

The sacrifice, who is confronted as one of the basic practices of almost all religious beliefs, means an animal that is cut off to approach God in general terms. The sacrificial ritual, which is performed in two main applications as bloody and bloodless, is generally confronted as one of the most basic applications of all religions. The sacrifice the Turks offer to every object they have sacred throughout history has often been diversified, being one of the main religious practices. As one of the unique works of the Oguz Turks, Dede Korkut, who confronts him, is able to come across the traces of his sacrifice practices. Are these traces of human victimization seen? Is there a ritual human sacrifice in the description of Basat murders Tepegöz? In this article, the answer to the questions about the human sacrifice will be searched in detail. Anthropological considerations and historical trends related to human sacrifice will be considered as contexts and will be tried to be given together with the contradictory thoughts of the researchers as to whether they are victims of human beings in Turks. After these general evaluations, in the Dede Korkut narrations of Oğuz Turks will try to trace the traces of human sacrifice.

Key Words: Sacrifice, Human Sacrifice, Dede Korkut, Basat, Tepegöz.

Giriş

Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük'te, dinin bir buyruğunu veya bir adağı yerine getirmek üzere kesilen hayvan (1998:1409) olarak tanımlanan kurban, Arapça kökenli bir kelimedir. Arapça'da gerek maddi gerekse mânevi her türlü yakınlığı ve yakın olmayı kuşatacak bir anlam yelpazesine sahip olan kurbân kelimesi dinî terminolojide kendisiyle Allah'a yaklaşılan şeyi, özel olarak da Allah'a yakınlık sağlamak, yani ibadet (kurbet) amacıyla belirli vakitte belirli cinsten hayvanları kesmeyi ve bu amaçla kesilen hayvanı ifade eder (Güç 2002:433). İslamiyet ile birlikte Türk diline geçmiş olan bu kelime, eski Türklerde ″ıdhuk″ ve ″yagış″ terimi ile karşılanıyordu. Kaşgarlı Mahmut'un Divanü Lûgat-it Türk adlıeserinde ıdhuk terimi: ″Kutlu ve mübarek olan her nesne. Bırakılan her hayvana bu ad verilir. Bu hayvana yük vurulmaz, sütü sağılmaz, yünü kırkılmaz; sahibinin yaptığı bir adak için saklanır″ (Atalay 2006:65) şeklinde tanımlanmıştır. Nitekim Köktürk kitabelerinde de ″ıduk″ terimi; mukaddes, kutlu, mübarek anlamlarında kullanılmıştır (Ergin 2004:94). ″Yagış″ terimi ise, İslam'dan önce Türklerin adak için yahut tanrılara yakınlık elde etmek için putlara kestikleri kurban olarak açıklanmaktadır (Atalay 2006:10). Türk dilinin bu iki önemli eserinden de anlaşıldığı üzere eski Türk inançlarında kurban vermek esas dinî ritüellerden birisi olarak görülmektedir.

Genel olarak Türk kültür dairesinde yaşayan topluluklarda, kanlı ve kansız olmak üzere iki türlü kurban şekli görülmektedir. Yaşattığı gücü, canı oluşturduğuna inanılan insan veya

hayvan vücudundaki kanın doğaüstü güç adına akıtılmasına kanlı; süt, kımız, içki gibi içeceklerin kutlu yerlere serpilmesine saçı yahut kansız kurban denir (Artun 2008:303). Eski Türk boylarında; ant törenlerinde, cenaze törenlerinde, düğünlerde, bir başarının kazanılmasında, evlat sahibi olma isteğinde, hastalıklardan kurtulma adına ve kurtulduktan sonra, kötülüklerden korunmada, mal mülk sahibi olma isteğinde ve daha pek çok durumda doğaüstü güçlere, bunların eğleştiği kabul edilen yerlerde kurban sunulmaktadır (Erginer 2000:131-132). Eski Türk toplumlarında kurban ekseriyetle on altıncı gökte oturan Bay Ülgen'e açık renkli bir at, Erlik Han'a da koyu renkli bir at olmak şartı ile takdim edilirdi (Köprülü 2005:56). Eski Türk geleneklerinde kurban edilen atların aygır olması (Ögel 1984:68) temel hususlardan bir tanesidir. Hun hükümdarları, senenin belirli aylarında batıya dönüp kutsal saydıkları ay için kurban verirlerdi (Ögel 1978:435). Köktürkler yılda bir defa beşinci veya sekizinci aylarda atalarına, Kırgızlar ağaçlara, Uygurlar ise yer ruhlarına, kapı eşiğine; çiğ et, şarap, çiçek gibi kurbanlar adardı (Esin 2001:168). Bununla birlikte Altay, Şor ve Beltirler kurbanlarını Gök Tanrı'ya yüksek dağ tepesinde yaptıkları ayinle sunarlar ve bu ayine "tengere tayıg " (tanrı -gök kurbanı) derlerdi (Tanyu 1973:39). Batı Sibirya Türk halk inançlarında ″Sange Baba″ ismi ile bilinen eşik iyesinin evin önündeki hayvanları koruduğuna inanılır ve bunun içinde kendisine kurban sunulmaktadır (Beydili 2004:628). Şamanist toplulukların inancına göre, meşhur şamanlar öldükten sonra gömmeden onları açık havada özel olarak hazırlanmış arangasta saklarlar ve çürüyüp yere düşünce özel bir merasimle rengi kırmızı, ağzı beyaz bir öküz veya benzeri renkte bir at kurban edilirdi (Bayat 2006:275). Diğer Türk kavimlerinden farklı olarak Kıpçakların at, koyun, sığır ve devenin yanı sıra geyik ve köpeği de kurban olarak sundukları tespit edilmiştir (Gökbel 2002:319). Kadınlar tarafından münferit kansız kurban ritüelleri de uygulanabilmekteydi ki bunlar; ocağa yağ atmak, saçı ve dua şeklindeydi (Akgün 2007:144).

Türklerin Anadolu'ya gelişiyle birlikte kurban sunma merasimleri hem coğrafi hem de dinî dönüşümlerle yeni bir hâl almış fakat eski inanışların etkisi de tamamen yitirilmemiştir. Nitekim Dede Korkut anlatmalarında, Dirse Han'ın Tanrı'dan bir oğlan dilemek için dişi ehlinin sözü ile ulu toy eyleyip; attan aygır, deveden buğra, koyundan koç kırdırması (Ergin 2004:81) hem eril kurban savını hem de eski inançların tamamen bırakılmadığını doğrulamaktadır. Zaman içerisinde yeni kültürlerle olan etkileşim ve dinî dönüşümler sayesinde pek çok gelenek şekil değiştirmiş olsa da öz açısından kültürel arketiplere bağlılık halen devam etmektedir. Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde, diğer Türk topluluklarında olduğu gibi, Nevruz'da kurban kesilmekte olup, kesilen bu kurbanların pek çoğu belirli tekkeler çevresinde toplanmıştır (Bekki 2004:16). Sivas'ın Kangal İlçesine bağlı Etyemez Köyünde ″ıduk″ (salıverilmiş) geleneğinin örneğini görmek mümkündür. Birkaç yılda bir köylülerin katılımıyla Nevruz ayında gerçekleştirilen bu âdet, Tanrı'nın bir lütfu olarak görülen ilk erkek kuzunun salınmasıyla sürünün devamlılığı ve dölün bereketinin sağlanacağı düşüncesi üzerine gerçekleştirilir (Aslan 2006:247). Mersin'deki inanç merkezlerine bağlı kurban törenlerinin, özellikle tahtacıların kurban uygulamaları, genel olarak İslami esaslara bağlı bir şekilde yerine getirildiği ancak törenlerdeki bazı uygulamaların kökeninin de İslâmiyet öncesi Türk topluluklarının inanışlarına kadar dayandığı görülebilmektedir (Çıblak

2005:174). Verilen örneklerden de anlaşıldığı üzere bir ruh ve kutsiyet atfedilen herhangi bir nesnenin rızasını almak adına kurban ritüeli uygulanmaktadır.

Tarihin farklı devirlerinde diğer milletlere nazaran Türkler; çok fazla boya ayrılmış, geniş coğrafyalara dağılmış, çok sayıda din ve millet ile temasta bulunmuşlardır. Bunlara ek olarak kurban kültünün şekillendiği yüzyıllara ait bilgi ve belge eksikliği de başka bir sorunu ortaya çıkarmaktadır. Bütün bu etkenlerin doğal sonucu olarak Türklerde kurbanın kim veya ne için verildiğinden hangi türden hayvan veya nesnelerin kurban olarak seçildiğine kadar oldukça fazla çeşitlenme görülmektedir (Peker 2015:196).

Hemen hemen her kültürde tanrılar, ruhlar ve kutsal olduğu düşünülen nesneler için bahşedilen kurbanlar genel itibariyle hayvanlar ile cansız varlıklar olarak karşımıza çıkmakta ise de bazı topluluklarda insan kurbanı fenomeni görülmektedir. İnsan kurbanı olgusunun temeli araştırmacılara göre tarımcı ve yerleşik kültürlere dayanmaktadır. Senede bir gün olmak üzere toprak anaya sunulacak insan kurbanının mahsulleri bereketlendireceğine inanılmaktadır.

Yves Bonnefoy, araştırmalardan yola çıkarak insan kurbanı fenomeninin başlangıcının klasik öncesi döneme uzandığını bildirmekte ve derisi yüzülmek suretiyle insanın kurban edilmesini yerleşik kültürlere yani bitki kültüne dayandırmaktadır (Bonnefoy 2000:192).

Mircea Eliade' de insan kurbanı ritüellerinin tarım kültürü ile alakalı olduğunu dile getirir: ″Hasatta kendini dışa vuran gücün yenilenmesi için insan kurban etmek, önce tohumlara can veren bu ilk yaratılışın tekrarını amaçlar. Ritüel yaratılışı yeniden tekrarlar; bitkilerde etkin olan güç, zamanda bir geri dönüşle, evrenin yaratıldığı ilk ana geri dönüşle yenilenir. Kurbanın ritüel olarak parçalanan bedeni, parçalarından tohumlar çıkan ilk mitolojik varlığın bedeniyle örtüşür.″ (Eliade 2015:336).

Edward Burnett Tylor, insan kurbanı ritüeline antropolojik açıdan bakarak yorum getirmiş ve bu âdetin temelinde yatan sebebi animizim anlayışı ile açıklamaya çalışmıştır: ″İnsanlar, ölümle birlikte ruhun özgür ve aktif bir varlığa dönüştüğüne ikna olmaz. Fakat mantıksal olarak, ruhları hayalet amaçlı kullanmak ve özgürleştirmek için insanları öldürerek doğaya yardımcı olmaya devam ederler. Öyleyse cenaze töreninde ölenin hizmetine sunulmak üzere uygulanan en yaygın, ayırıcı ve anlaşılır törenlerden birisi ortaya çıkar. Rütbeli bir kişi öldüğünde, ruhunun kendi yerine geçtiği anlayışı, erken felsefenin rasyonel bir çıkarımıdır. Bu anlayışla bakılırsa; cenaze töreninde kurban edilen katılımcıların, kölelerin ve eşlerin ruhları bir sonraki hayatta aynı yolculuğu yapacak ve ölen üst rütbeli kişiye hizmete devam edecektir″ (Tylor 1920:458).

Sigmund Freud, insan kurbanı fenomenine psikanalitik açıdan yaklaşmış ve insan ruhunun derinliklerinde var olan baba figürü ile duruma izahat getirmiştir. Kurban ediminin nesnesi, tanrı olarak saygı gösterilen babanın kendisidir. İlk hayvan kurbanı, insan kurbanının yani babanın öldürülmesinin yerine geçirilmiştir. Ensest duygulara sahip ilkel insanların kirlenmişlik hissi ile fiiliyata geçirdikleri duygu, kurbanı doğurmuş ve saygı duyulan babaya karşı işlenmiş suçların bir kefareti olarak ortaya çıkmıştır. Yani kurban, babaya karşı beslenen karşıt duygulardan doğmuştur (Freud 2014:193-195-203).

Pek çok ilkel kültürde varlığı bilinen insan kurbanın Türk toplulukları arasında da olup olmadığı çeşitli tartışmalara yol açmıştır. Türk toplulukları arasında insan kurbanının var olduğunu savunanlar, Türklerin ilkel devirlerinde bu durumun görüldüğünü çeşitli halk anlatmaları örnekleri ve antropolojik-arkeolojik emarelere dayanarak savunmuşlardır.

Bekki, Türklerde insan kurbanı geleneğinin olup olmadığı konusuna ihtiyatlı yaklaşmaktadır. Tarım kültürünün bir ürünü olarak değerlendirdiği bu olgunun göçebe yaşam gereklerine uygun olmayabileceğini söyler. Fakat Başkurtların ünlü destanı Ural-Batır'da görülen insan kurbanı ile İskit âdetlerinde görülen insan kurbanı ritüellerini örnek göstererek bu uygulamanın Göktürk çağından evvel var olduğunu, daha sonra ise yasaklandığını iddia eder (Bekki 1996:22-23).

Faruk Çolak, Türk topluluklarında insan kurbanı olabileceğini efsane, destan ve mitoloji bağlamında ele almış ve Kıbrıs'ta tespit edilmiş köprü yapımı ile ilgili bir efsaneyi ele alarak konuya açıklık getirmeye çalışmıştır. Türk topluluklarında var olduğunu düşündüğü insan kurbanı meselesinin esasen öteki dünya inanışı ile bağlantılı olduğunu iddia etmiştir. Ölen kişinin atının, hizmetçilerinin veya yakınlarının öldürülmesini de öteki dünyada yeniden yaşama inanılmasından dolayı olabileceğini ileri sürmüştür (Çolak 2006:297).

Ahmet Gökbel, diğer Türk kavimlerinde görülmediği halde Proto-Bulgarlar ile Kıpçaklarda insan kurbanının varlığına dair önemli rivayetler olduğunu savunur (Gökbel 2002:320).

Boris Nikolayeviç Grakov, İskitler üzerine yaptığı çalışmada esirlerden yüz tanesinden birini kurban ettiklerini ve bu ritüelin hayvan kurbanlarından farklı bir törenle icra edildiğini aktarmaktadır. Kurban edilen insanların sağ kollarını, elleriyle beraber, omuz başlarından keserler. Kesilen kol ve başları havaya fırlatırlar ve gövdeden ayrı olarak nereye düşerse orada bırakıp giderler (Grakov 2008:164).

Jean Poul Roux, Türklerde ölü gömme törenlerinden bahsederken ölen kişinin mezarının yapımında çalışmış olanlar ve dul kalan eşi yahut cariyelerinin de bazı durumlarda kurban edilerek beraber gömüldüğünü, bu vesile ile erken Türk topluluklarında insan kurbanı geleneğinin mevcut olduğunu dile getirir (Roux 2005:108-109).

Elif Şirin, Hazarlarda insan kurbanının görüldüğünü öne sürerek, 710 yıllarında Hazar idarecilerinden birisi öldüğünde onunla birlikte üç yüz hizmetçiyi de kurban ettiklerini dile getirir (Şirin 2017:38).

Yümni Sezen, bazı Türk boylarında insan kurbanı uygulamalarının var olduğunu aktaran Granet gibi tarihçilerin bulunduğunu belirtir (Sezen 2004:28).

Türklerde insan kurbanının olmadığını savunan araştırmacılar ise bu fenomenin tarım kültürlerinde görüldüğü savını öne sürerek Türk topluluklarında bu geleneğin mevcut olmadığını dile getirmişlerdir.

Saime Tuğrul, tüm arkaik zamanlarda kanlı kurban ritüeli olmadığını dile getirir. Sibirya şamanları, Avustralya Aborijinleri ve Taoizm gibi inançların kanlı kurban istemediğini söyleyerek kurban sunumu ve adağın evrensel olsa da her zaman kanlı olmadığını iddia eder. (Tuğrul 2010:115).

Yaşar Kalafat, tabular üzerine yaptığı araştırmada Türk kültüründeki kurban geleneğine de kısaca değinmiştir. Anonim halk edebiyatının yegane nazım şekli olan mânilerde geçen ″can kurban″ ve ″yedi köyün kahyasının yâre kurban olması″ ifadelerinin birer özveri göstergesi olduğunu söyleyerek esasen bu ifadelerin derininde bulunduğu düşünülen insan kurbanı meselesinin Türk kültüründe bulunmadığını iddia etmiştir (Kalafat 2012:48-49).

Wolfram Eberhard, Çin kaynakları üzerine yaptığı araştırmada Tu-cüe boyunu, Hiung-nu kavimlerinin torunları olarak ele almıştır. Tu-cüe toplulukları ile ilgili Çin kaynaklarında geçen bir efsanede insan kurbanı ritüeli görülmekte olduğunu da aktarmıştır. Bu efsaneye göre, topluluğun dedesi bir deniz ilahesi ile birlikte olmuş. Dedenin oymağından aveneler, avda bir ak geyik öldürdüğünden ilahe münasebetten vazgeçmiş. O günden itibaren hep insan kurbanı için Dedenin oymağından kişiler göndermek mecburiyetinde kalmışlar (Eberhard, 1996:86). Ögel, bu efsanenin çok eski zamanlarda teşekkül etmiş olması gerektiğini ifade ederek, Göktürkler döneminde insan kurbanının görülmediğini belirtmiştir (Ögel 2014:619-620).

Ahmet Yaşar Ocak; Türkler, Araplar ve Yunan medeniyetlerinde görülen kesik baş anlatmalarını çeşitli araştırmalar ve antropolojik veriler ışığında Harran Sâbiîlerinden kalma bir insan kurbanı uygulamasına bağlamıştır. Türklerin Anadolu'ya gelişiyle beraber bu söylentileri duyduğunu ve daha sonrasında getirdikleri evliya kültü ile birleştirerek, daha Anadolu Selçukluları döneminde, kesik başlı yeni evliya kültlerini oluşturduklarını belirtir. Kesik baş kültünün Anadolu'nun neolitik devirlerinden kalma olduğunu ve bu durumun Türklerle birlikte İslami bir versiyona dönüştüğünü öne sürer. Türklerin İslamiyet öncesi destanlarını örnek göstererek herhangi bir kesik baş yahut insan kurbanı ritüelinin bulunmadığını hatta bu ritüel ve motiflerin Anadolu'ya gelmeden önce Türkler tarafından bilinmediğini dile getirir (Ocak 1989:59-63).

Türklerde insan kurbanı ritüelinin olup olmadığına dair bazı araştırmacıların düşüncelerine bakılırsa, bu tartışmanın devam edeceği açıktır. Tam anlamı ile Türk kültüründe insan kurbanı ritüelinin sınırlarını çizememiş olsak da en azından anlatmaların muhtevasında bu uygulamanın var olduğuna dair motifleri görebilmekteyiz. Mitlerde, efsanelerde yahut destanlarda karşımıza çıkan insan kurbanı olgusunun bir yansıması, Oğuz Türklerinin eşsiz yapıtlarından birisi olan Dede Korkut anlatmalarında da olabilir mi?

Türk edebiyatının köşe taşlarından birisi olan Dede Korkut Hikâyeleri, Oğuz Türklerinin tarih sahnesindeki destani yaşamlarını konu edinen eşsiz bir eserdir. Destandan halk hikâyeciliğine geçiş ürünü olarak teşekkül eden bu eser, destani Oğuz hikâyeleri mecmuasıdır (Ergin 2004: 1). Bu eserin bilinen ilk yazması Dresden Krallık Kütüphanesi'nde bulunmuş olmakla birlikte, *Kitâb-ı Dedem Korkut âlâ Lisan-ı Taife-i Oğuzan* olarak bozuk bir nesih ile unvanı yazılmıştır (Gökyay 2007:643). Bir mukaddime ve on iki hikâyeden

teşekkül etmiş olan Dresden nüshası ilk defa 1915 yılında Von Diez tarafından istinsah edilmiş, bir mukaddime ile altı hikâyeden oluşan Vatikan nüshası ise 1952 yılında Ettore Rossi tarafından neşredilmiştir (Sertkaya 2006:14-16). Birbirinden müstakil hikâyelerden mürekkep olan bu eserin râvisi olarak menkıbevi hakim-şair (ozan) Dede Korkut gösterilmiş ve eser, son şeklini XV. yüzyıl Akkoyunlu coğrafyasında (Kars-Çoruh) almıştır (Boratav 2015:80). Oğuz Türkleri için fevkalade bir öneme sahip olan bu eser, tarihin ilk devirlerinden itibaren Türkistan coğrafyasından göçüp gelen Türklerin taşıdığı kültürel malzemelerin bir külliyatıdır. Bu külliyatın içerisindeki önemli âdetlerden birisi de hikâyelerde ″kırdırmak″ fiili ile karşımıza çıkan kurban verme motifidir. Genellikle dilek ve istekler karşısında anlatmalarda karşımıza çıkan kurban motifinin İslami ritüellerden ziyade eski Türk inançları temelinde ″attan aygır, deveden buğra, koyundan koç verme″ geleneği görülmektedir. Pekiyi bahsi geçen hikâyelerde, hayvan kurbanlarının dışında ritüel bir insan kurbanı fenomeni var mıdır?

Dede Korkut anlatmalarında Basat'ın Tepegöz'ü öldürdüğü boy olarak bilinen sekizinci hikâye, mitolojik tasavvur açısından pek ehemmiyetlidir. Oğuzların kozmogonisine dair önemli bilgiler verdiğini düşündüğümüz bu hikâye, Dede Korkut anlatmalarında bulunan iki mitik parçadan birisidir. Ritüel bir insan kurbanının varlığına dair önemli ipuçları verdiğini düşündüğümüz bu anlatmayı kısaca aktaralım:

Bir gece, düşman Oğuzların üzerine gelir ve bu durum üzerine Oğuzlar göç eder. Göçerken Aruz Koca'nın küçük oğlunu düşürürler ve bir aslan onu bulup besler. Bir müddet sonra Oğuz kavmi geri yurduna döner. Aruz'un küçük oğlunu da bu süre zarfında aslan büyütmüştür. Aslanın büyüttüğü çocuk, sazlıktan çıkıp atları öldürerek kanlarını içmeye başlar. Çocuğu sazlıktan çıkarıp getirirler fakat her seferinde aslan yatağına geri döner. Sonunda Dede Korkut gelir ve çocuğa insan olduğunu, insanlarla birlikte yaşaması gerektiğini anlatır ve Basat adını verir. Aruz'un Konur Koca adındaki çobanı yaylaya herkesten önce çıkar ve Uzun Pınar adlı bir dereye gelince hayvanları ürker. Konur Koca, peri kızlarının suyun başında eğleştiğini görür ve onlardan birisini yakalayıp münasebette bulunur. Gelecek sene yaylaya çıkarken peri kızının çobandan çocuğu olur. Bayındır Han ve etrafındakiler başında tek gözü olan bu çocuğu Aruz Koca'ya Basat ile birlikte büyütmesi için verirler. Tepegöz'e bakılması için dadılar tutulur fakat o, dadıların hepsini emerken öldürür. Günde bir kazandan fazla süt içerek büyür ve çocuklarla oynamaya başlar. Çocuklara da zarar verince Aruz Tepegöz'ü evden kovar. Peri anası Tepegöz'ü bulur ve ona ok ile kılıç işlemesin diye tılsımlı bir yüzük takar. Tepegöz, Oğuz ilinden çıkarak yüce bir dağda Salahan tepesindeki bir mağaraya yerleşir, yol keser ve harami olur. Bir müddet sonra Oğuz boyundan adam yemeye başlar. Toplanıp üzerine giderler fakat Tepegöz'e bir şey yapamazlar. Türlü badirelerden sonra Tepegöz ile anlaşmak üzere Dede Korkut'u gönderirler. Tepegöz, yemek pişirecek iki kişi, yemek üzere günde iki adam ve beş yüz koyuna razı olur. Böylece her evden sıra ile bir oğul verilir. Kapak Kan iki oğlundan birisini vermiş fakat sıra ikinci oğluna gelmiştir. O sırada Basat akından dönmektedir. Kapak Kan'ın karısı oğlunun yerine bir tutsak vermesi için Basat'a karşı gelir. Tepegöz'ün yaptıklarını Basat öğrenir öğrenmez karşılaşmak üzere Salahana kayasına gider. Tepegöz uyurken Basat

ok atar fakat Tepegöz'e işlemez. Bu sırada Tepegöz uyanır ve Basat'ı yakalayarak çizmesinin içine sokar ve tekrar uykuya dalar. Basat çizmeyi yararak içinden çıkar ve yemek pişiren kocalardan Tepegöz'ün sadece gözünde et olduğunu öğrenir. Süngüsünü ocakta ısıtarak gözüne basar ve Tepegöz'ü kör eder. Daha sonra Tepegöz ile Basat arasında türlü mücadeleler başlar. Bu mücadelelerin sonunda Tepegöz Basat'a mağarada asılı duran kılıcın kendisini öldüreceğini söyler. Bunun üzerine Basat Tepegöz'ün boynunu vurur. Daha sonra beyler Salahan kayasına gelir, Tepegöz'ün başını ortaya koyarak eğlenirler. Dede Korkut gelip Basat'a dua eder (Ergin 2004:15-16-17).

Hikâyede karşımıza çıkan Tepegöz, mitik bir tiptir. Hikâyenin başından itibaren olaylar gerçeküstü bir anlatımla verilmekteyken, Tepegöz ile ilgili anlatıların devreye girmesi ile olaylar daha da mitolojik düzleme uygun bir hâl almıştır. Saru Çoban'ın bir su perisi ile münasebete girmesi sonucunda doğan Tepegöz, esasen cinsel bir yasağın çiğnenmesi üzerine Oğuz toplumunun başına bela olmuştur. Mit, kendi sınırlarını korumak adına Oğuz kavmine bu insan yiyen tek gözlü yaratığı göndermiş ve koyduğu sınırların çiğnenmesi durumunda neredeyse yok olmaya kadar gideceklerini hikâyenin altyapısında vermeye çalışmıştır. Bununla birlikte Tepegöz'ün insan eti istemesi de ilginç bir durumdur. İlkel toplumlarda yahut bazı ruhsal bozukluklarda görülen yamyamlık istidadı, hikâyenin satır aralarında geçmiş bir geleneğin izlerine tekabül ettiği şeklinde okunabilir. Fakat mitin de kendisini modern bir düzleme oturtma çabasına mukabil bu eski gelenek, Tepegöz'ün ölümü ile hikâyenin büyülü mekânında yani mağarada yasaklanmış olur. Bir su kenarında doğduğu aşikâr olan Tepegöz, ilkel bir anne rahmi olan mağarada yok olmuştur. Bu epizot, Tepegöz'ün yaratılan mitik bir kaosun içerisine sürüklendiğini göstermesi açısından önemlidir. Kaotik bir düzenin temsili olan Tepegöz, kendi karmaşası içerisinde yok olmuş, yani insanüstü bir varlık olması hasebiyle olağan kozmogoni ve eskatoloji anlatmalarının tam tersi bir mekânda doğup öldüğü görülmüştür. K. Abdulla' ya göre Tepegöz düzensizliğin ve tabiata dönüşün bir simgesi, Basat ise tabiatın içerisinden çıkmış olmasına rağmen mit tarafından tekrar tabiata dönüşünün yasaklandığı ve tabiata karşı Oğuzların galip geldiğinin bir temsiliyetidir (Abdulla 2012:260). Fakat tüm bunlara rağmen Tepegöz'ü Oğuz topluluğundan ayrı tutmak, mülkiyetinin Oğuz kavmine yabancı olduğunu iddia etmek, romantik bir yaklaşım olacaktır. Yani Tepegöz, anlatmalarda Oğuz kavminin asli bir üyesiyken bilimsel açıdan da Türklerin usturevi bir yaratımı olduğu söylenebilir. Bu konuda, ünlü Alman bilgini Von Diez, Basat'ın Tepegöz'ü öldürdüğü boy ile Homeros'un İlyada ve Odysseia'sında geçen Ulysses'in Polyphem'i kör ettiği anlatmayı epizotlara ayırarak metinlerarasılık bağlamında incelemiştir. Yunanlıların cyklopları ile Tepegöz'ü mukayese eden Von Diez, Oğuzlara ait Tepegöz'ün hikâyede doğumundan ölümüne dek tafsilatlı bir şekilde anlatılmasını örnek göstererek daha eski olduğunu savunmuştur. Homeros'un Asya gezisinde bu cyclop anlatmalarıyla karşılaşmış olabileceğini ve buradan hareketle aklında kalan kısımlarını kendi anlatmaları içerisine aldığını belirtir (Von Diez 2015:169-172-173).

Bahsi geçen anlatmada Oğuz kavminin cinsel bir yasağı çiğnemesi üzerine ortaya çıkan Tepegöz, mitin cezalandırma mekanizması olarak ortaya çıkmaktadır. Tepegöz ile karşılaşan Oğuz kavmi, yok olmamak adına, herhangi bir tanrı yahut ruha kurban bahşeder gibi her gün

iki insan ile beş yüz koyun sunmaktadır. Bu sunumlar bir kurban ritüeli mahiyetindedir. Çünkü Oğuzlar, kendilerini yok etmek için karşılarına çıkan Tepegöz musibetinden kurtulmak adına bu türlü kurban uygulamalarına başvurmaktadırlar. Halen Anadolu'da da kazadan, beladan kurtulmak adına kurban sunumu geleneği görülmektedir. Bu prensip genel kurban ritüelinin en temel öğeleri arasındadır diyebiliriz. Herhangi bir yaratım özelliği olmasa da Tepegöz insanüstü bir varlık, daha doğrusu tanrısal özelliklere sahip bir tiptir. Bu vesile ile herhangi bir cezadan kaçınmak adına kurban verilmesi dinî bir zorunluluğu da beraberinde getirmektedir. Kurbanın muhtevasına bakılınca; korku, kirlenmişlik, istek, arzu gibi olgular hemen fark edilebilir. Bunların yanında kurban vermenin "hayat için hayat" (Sezen 2004:227) kaidesine de uygun olan Tepegöz anlatmasındaki insan kurbanları, yeniden yaratılış yahut kaosun ortadan kaldırılması için verilen birer bağış niteliğindedir. Yani Tepegöz'e bahşedilen iki insan ve beş yüz koyun, Oğuz kavminin korku ve suç işleme ediminin sonucu olarak verilmektedir. Basat'ın Tepegöz'ü öldürdüğü hikâyede karşımıza çıkan bu insan kurbanları Türklerin tahkiyevi anlatmalarının bir sonucu olarak görülebilirse de tarih içerisinde var olmuş bir geleneğin bu anlatmalara yansıması olduğu gerçeğini de yadsımamıza imkân vermez. Anlatmalarda karşımıza çıkan uygulamaların yahut motiflerin Türk kültür dairesi sınırlarını çizdiği aşikârdır. Bu sınırlar çerçevesinde, tarihöncesi dönemlerden kalma bir geleneğin yansıması olarak düşündüğümüz Tepegöz'e sunulan insan kurbanları meselesine ihtiyatlı bir şekilde bakmayı, hikâyenin bizzat kendi metni reddetmektedir. Belirli bir cezadan kaçınmak adına verilen bu insan kurbanları, her evresi değerli olan Türk kültürünün şahsi malzemeleridir. Tepegöz'ün milliliği hususunda şüphemiz olmaması, bahsi geçen anlatmada karşımıza çıkan insan kurbanı fenomeninin varlığını kanıtlamaktadır. Fakat Tepegöz'ün ölümü ile birlikte insan kurbanı da son bulmaktadır. Bu durum dinî anlatılarda karşımıza çıkan İbrahim peygamberin oğlunu Tanrı'ya kurban etmesi meselesinde de görülmektedir. En değerli varlığı olan oğlunu kurban ederken gökten inen bir koç ile insan kurbanı edimi sonlanmıştır. İki anlatmada da kapalı bir yeniden doğuş ve canlılık fikri mevcuttur. Sami toplumlarında gökten inen koçla yasak edilen insan kurbanı, Oğuzlar için Basat'ın Tepegöz'ü öldürmesi epizotu ile son bulmuştur. Büyük Oğuz destanından kopmuş parçalar olarak düşünülen Dede Korkut anlatmaları, toplumun mülki sınırlarını belirlemeye çalışan mitin örtük motifleri ile örülüdür. Her anlatıda toplumun bilinçdışına işlenen bu motifler, temelde toplumsal yasakları meydana getirmiş ve sözlü anlatım metodu ile gelecek nesillere aktarılmasına olanak sağlamıştır. Burada da Tepegöz, Oğuz toplumuna bir ceza iken gelecek nesillere bir görenek olmuştur. Esasen Tepegöz, Oğuz toplumunun çiğnediği yasak üzerine diyet olarak kurban isteyen mitin karanlık bir görüngüsüdür. Değişen şartlar ile toplumu medeni sınırlara çekmeye çalışan mit, hem insan kurbanını toplumsal bir yasak haline dönüştürmüş hem de yasak ilişkinin sonuçlarını Oğuz kavmine göstermiştir.

Sonuç

Türklerin yazılı kaynaklarla takip edilebilen dönemlerden evvel var olduğu, bir bakıma sözlü ürünlerin içerisinde bulunan iptidai zamanlardan kalma kültürel malzemelerden anlaşılmaktadır. Bu iptidai malzemelerden birisi de insan kurbanı fenomenidir. Bazı ilkel

topluluklar açısından dinî bir zorunluluk olarak uygulanmış insan kurbanı ritüeli, zamanla değişen şartlar ve medenileşme yolunda atılan adımlar neticesinde yasaklanmıştır. Bu yasaklama, Sami toplulukları için İbrahim peygamberin oğlunu kurban vermesi ile ilgili anlatma aracılığıyla, Türkler için ise kanaatimizce Basat'ın Tepegöz'ü öldürdüğü anlatma vasıtasıyla gerçekleşmiştir. Dede Korkut anlatmalarının İslamiyet sonrasında yazıya geçirilmesi, bu duruma gölge düşürmez. Sözlü kompozisyon teorisi bağlamında düşünülürse bu yazıya geçmiş hikâyeler elbette uzun bir tarihsel sürecin ürünü olmalıdır. Nitekim Eberhard'ın Çin kaynaklarından aktardığı Tu-cüe topluluğuna ait anlatma, Tepegöz anlatması ile metinlerarasılık bağlamında benzerlikler arz etmektedir. Tu-cüe efsanesinde topluluğun reisi bir deniz ilahesi ile ilişkiye girerken, Tepegöz anlatmasında bir çoban su perisi ile ilişkiye girmektedir. Yine Von Diez'in yaptığı çalışmada, İlyada ve Odesya anlatmalarında geçen Polyphem ile Tepegöz'ün benzerliği de Dede Korkut anlatmalarının tarihsel geçmişini ilk oluşum safhasına kadar yaklaştırmaktadır. Bu bağlamda düşünülürse, sözlü kanunların aktarım aracı olan mit, destan, efsane gibi anlatmalar ilkel yasakların en kapsamlı külliyatını oluşturmaktadır. Bu sebeple halk anlatmalarının muhtevasında karşımıza çıkan insan kurbanlarını Türk topluluklarının tarihöncesi zamanlarından kalma bir gelenek yansıması olarak değerlendirmemizin doğru olacağı kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

Abdulla, Kamal, **Mitten Yazıya Veya Gizli Dede Korkut**, Çeviren: Ali Duymaz, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2002.

Akgün, Engin, ″Şamanist Türk Halklarında Kurban Sungusu Ve Kendine Kurban Sunulan Varlıklar″, **Sosyal Bilimler Dergisi**, S.2, ss 139-153, 2007.

Aksan, Doğan, **Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2015.

Artun, Erman, **Türk Halk Bilimi**, Ankara: Kitabevi Yayınları, 2008.

Aslan, Namık, ″Iduk Geleneğinin Anadolu'da Yaşatılan Bir Şekli (Etyemez Köyü Hak Salımı Âdeti)″, **Türklük Bilimi Araştırmaları**, Yıl 2006, S. XIX, ss 245-256, 2006.

Atalay, Besim, **Divanü Lûgat-it-Türk (Çeviri)**, C. I-III, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2006.

Bayat, Fuzuli, **Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı**, Ankara: Ötüken Neşriyat, 2006.

Bekki, Selahattin, ″Türk Mitolojisi'nde Kurban″, **Akademik Araştırmalar**, Yıl 1, S. 3, ss 16-28, 1996.

_ ″Nevruz-Kurban İlişkisi Ve Kurbana Bağlı Olarak Yapılan Ritler- Pratikler″, **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, S. 29, ss 11-18, 2003.

Beydili, Celal, **Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük**, Çeviren Eren Ercan, Ankara: Yurt Kitap Yayın, 2004.

Bonnefoy, Yves, **Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü**, Çeviren Levent Yılmaz, C. 1, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2000.

Boratav, Pertev Naili, **Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği**, Ankara: Bilgesu Yayınları, 2015.

Çıblak, Nilgün, ″Mersinde İnanç Merkezlerine Bağlı Kurban Törenlerine Bağlı Kurban Törenleri″, **Türklük Bilimi Araştırmaları**, S. XVII, ss 155-176, 2005.

Çolak, Faruk, ″İnsan Kurban Etme Konulu Bir Kıbrıs Türk Efsanesi Hakkında Karşılaştırmalı Bir Araştırma″, **Türklük Bilimi Araştırmaları**, S. XIX, ss 293-306, 2006.

Eberhard, Wolfram, **Çin'in Şimal Komşuları**, Çeviren Nimet Uluğtuğ, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1996.

Eliade, Mircea, **Dinler Tarihine Giriş**, Çeviren Lale Arslan Özcan, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2015.

Ergin, Muharrem, **Dede Korkut Kitabı**, C. 1, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2004.

_ Orhun Abideleri, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2004.

Erginer, Gürbüz, **Kurban- Kurbanın Kökenleri Ve Anadolu'da Kanlı Kurban Ritüelleri**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2000.

Esin, Emel, **Türk Kozmolojisine Giriş**, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2001.

Freud, Sigmund, **Totem ve Tabu**, Çeviren Hasan Can, Ankara: Tutku Yayınevi, 2014.

Gökbel, Ahmet, ″Kıpçaklarda Sosyo-Kültürel Ve Dinî Yapı″, **Türkler**, C. 3, ss 177-190 Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

Gökyay, Orhan Şaik, **Dedem Kokudun Kitabı**, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2007.

Grakov, Boris Nikolayeviç, *İskitler*, Çeviren Ahsen Batur, İstanbul: Selenge Yayınları, 2008.

Güç, Ahmet, ″Kurban Maddesi″, **İslâm Ansiklopedisi**, C. 26, ss 433-435 Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002.

Kalafat, Yaşar, **Türk Halk İnançlarında Tabu**, Ankara: Berikan Yayınevi, 2012.

Köprülü, Fuat, **Türk Tarih-İ Dinîsi**, Ankara: Akçağ Yayınları, 2005.

Ocak, Ahmet Yaşar, **Türk Folklorunda Kesik Baş Tarih-Folklor İlişkisinden Bir Kesit**, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1989.

Ögel, Bahaeddin**, İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi- Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1984.

_ Türk Kültür Tarihine Giriş, C. 1, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1978.

_ Türk Mitolojisi, C. 1, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014.

Peker**,** Selçuk, **Mezar ve Türbelere Kült Merkezli Bir Bakış (Aksaray Örneği)**, Konya: Kömen Yayınları, 2015.

Roux, Jean Poul, **Eski Türk Mitolojisi**, Çeviren Musa Yaşar Sağlam, Ankara: Bilgesu Yayıncılık, 2015.

Sakaoğlu, Saim, **Ad Bilimi Yazıları**, Kömen Yayınları, Konya, 2017.

Sertkaya, Osman Fikri, **Dede Korkut Kitabı Dresden Nüshasının Giriş Bölümü**, Ankara: Ötüken Neşriyat, 2006.

Sezen, Yümni, **Antropolojiden Psikanalize Kurban Ve Din**, İstanbul: İz Yayıncılık, 2004.

Şirin, Elif, ″İnsan Kurbanı Fenomeni″, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Kayseri: Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2017.

Tanyu, Hikmet, **Dinler Tarihi Araştırmaları**, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 1973.

TDK, **Türkçe Sözlük 2**, Ankara*:* Türk Dil Kurumu Yayınları, 1998.

Tuğrul, Saime, **Ebedi Kutsal Ezeli Kurban- Çok Tanrılılıktan Tek Tanrılılığa Kutsal Ve Kurbanlık Mekanizmları**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.

Tylor, Edward Burnett, **Pirimitive Culture- Researches Into The Development Of Mythology, Philosophy, Religion, Language, Art, And Custom**, Volume 1, London 1920.

Von Diez, Heinrich Friedrich, ″The Tepegöz Or The Cyclop Of Oghuz Taken From The Tatar-Turkish″, **Milli Folklor**, (Çeviren Hasan Güneş) S. 107, ss 161-183, 2015.